

OBRAZOVANJE IMAMA I ISLAMSKIH TEOLOGA U EVROPI

Ahmet ALIBAŠIĆ

UDK 28-725:374.71(4)

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v20i78.1714>

SAŽETAK: Ovaj tekst daje pregled i analizu nekoliko tema u vezi sa obrazovanjem imama u Evropi kao što su uloga imama u evropskim društvima i očekivanja od njih, različiti modeli njihova obrazovanja, zainteresirane strane i uloga (ne)muslimanskih vlasti i muslimanskih zajednica u tom procesu. Tekst uporedo obrađuje i neke aspekte obrazovanja imama i teologa na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Članak se ne bavi obrazovanjem muslimanskih vjeroučitelja za koje često postoje posebni studijski programi.

Ključne riječi: obrazovanje imama; islamsko teološko obrazovanje; odnos evropskih država i muslimanskih zajednica; Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

Interes za islamski vjerski autoritet je relativno nova tema u studijama o islamu u Evropi. Do sada su te studije uglavnom bile fokusirane na tzv. politički islam, transnacionalne pokrete i radikalne grupe i sigurnosna pitanja uopće. U posljednjih deset godina pojavilo se nekoliko studija i pregleda stanja u ovoj oblasti čiji je opći zaključak da je u Evropi relativno malo centara za obuku imama, da oni oskudijevaju u finansijama i kadrovima te da postoji više zainteresiranih strana koje počinju surađivati na razvoju imamskog obrazovanja.¹

Ovaj tekst daje pregled i analizira nekoliko pitanja u vezi sa obrazovanjem imama u Evropi kao što su uloga imama u evropskim društvima

i očekivanja od njih, različiti modeli njihova obrazovanja, zainteresirane strane i uloga (ne)muslimanskih vlasti i muslimanskih zajednica u tom procesu. Tekst uporedo obrađuje i neke aspekte obrazovanja imama i teologa na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Pod obrazovanjem imama ovdje mislimo na obrazovanje imama, muslimanskih dušebrižnika, nastavnika vjerskih predmeta u muslimanskih školama i islamske uleme-teologa, uopće. Naime, obično nema značajne razlike između programa za obuku ovih kategorija. Članak se ne bavi obrazovanjem muslimanskih vjeroučitelja za koje često postoje posebni studijski programi.

Imam u Evropi: uloge, očekivanja i zainteresirane strane

Iako djeluju u vrlo osjetljivim okolnostima i vrše više funkcija, mnogi imami u Evropi nemaju formalno islamsko obrazovanje, ne govore lokalni jezik, slabo poznaju lokalnu kulturu i nisu profesionalno zaposleni. Takvi imami često imaju tri uloge: 1) vjerskih lidera zaduženih za vjerski život džemata, 2) kulturnih radnika odgovornih za kulturni identitet lokalne muslimanske zajednice i 3) institucionalnih predstavnika i njihovih menadžera zaduženih za održivost i kontakte sa širom društvenom zajednicom i vlastima.²

Prema Jorgenu Nielsenu, imama se u Evropi posmatra iz tri različite

¹ Hashas et al., "Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges" u Mohammed Hashas, Jan Jaap de Ruiter i Niels V. Vinding, ur., *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*,

Amsterdam, Amsterdam University Press, 2018, 21-23. Vjerovatno prvi cjelovit pregled stanja u oblasti obrazovanja imama u zapadnoj Evropi je knjiga Juana Fereirro Galguera, *Islam and State in the EU: Church-State Relationships, Reality of Islam, and Imam Training*

Centres (Frankfurt, Peter Lang Verlag, 2001) čiji predgovor je potpisao tadašnji bh. reis-u-ulema Mustafa Cerić.

² Tuomas Martikainen i Riitta Latvio, "Efforts to establish an imam-training programme in Finland" u Hashas, de Ruiter i Vinding, ur., *Imams in*

perspektive. Za neke on je primarno predvodnik u namazu, za druge on je islamski vjerski autoritet a za treće neka vrsta svećenika.³ Sveukupno postoji mnogo očekivanja od osobe koja često nije prošla kroz obrazovanje koje bi ga pripremio za sve izazove imamskog poziva, i čija džamija, odnosno islamski centar ima slabu infrastrukturu i ograničene finansijske resurse. Postojanje različitih perspektiva u razumijevanju uloge imama dijelom objašnjava nesporazume oko obrazovanja imama. Te perspektive su, pak, rezultat postojanja nekoliko zainteresiranih strana za obrazovanje imama sa različitim agendama.⁴

Prva strana su same muslimanske zajednice. Njima treba imam koji posjeduje islamsko znanje, tj. poznaje klasične islamske nauke, te lokalni kontekst i lokalni jezik. Treba im neko ko će predvoditi namaz, držati hutbu, davati savjete članovima zajednice o braku, razvodu, rođenju, smrti, i sličnim temama. To nije sve. Njegova ličnost, stavovi i ponašanje su podjednako važni. Primarna zadaća koja se pred njega postavlja je odgajanje budućih generacija muslimana u zahtjevnom evropskom okruženju. Ukratko, zajednici treba neko ko će je držati na okupu u vjerskom i društvenom smislu.

Druga interesna strana su vlasti muslimanskih zemalja (ili matične islamske vjerske zajednice) koje nastoje zadržati kontrolu ili bar snažan uticaj na 'svoju' muslimansku dijasporu. Njihovi motivi se kreću u rasponu od političkih kao što je kontrola

potencijalnih disidenata, do identitarnih i finansijskih. Turska, Maroko i Alžir se u ovom smislu posebno ističu. Turska uprava vjerskih poslova (Diyanet) samo u Njemačkoj ima oko 1000 imama. Islamska zajednica u BiH pokušava imati ulogu ovih država u odnosu na bošnjačku dijasporu u Evropi, S. Americi i Australiji. S obzirom na to da je u toku proces institucionalizacije, nacionalizacije i lokalizacije islama iza koje stoje nacionalne vlasti evropskih zemalja i demografska stvarnost muslimanskih zajednica u kojima je sve više mladih koji su rođeni u Evropi, očekuje se da će se muslimanske zajednice na Zapadu sve više osamostaljavati i da će ostati vezane za svoje matične zemlje primarno na nivou 'duhovnog vodstva'.⁵

Glavni takmac vlastima muslimanskih zemalja (ali i vlastima evropskih država) su međunarodne islamske organizacije koje pokušavaju muslimanske džemate vezivati za sebe. Među najpoznatijim takvim organizacijama su Milli Goruš i Federacija islamskih organizacija u Evropi. S obzirom da se transnacionalna ili univerzalna priroda islama u pojedinim krugovima percipira kao najveća prijetnja evropskom društvenom porretku i razvoju muslimanske lojalnosti prema sugrađanima,⁶ države nastoje oslabiti te međunarodne islamske organizacije. Milli Goruš je predmet stalnog nadzora u Njemačkoj⁷ dok je V. Britanija za vrijeme mandata Davida Cameron pripremila specijalni izvještaj o Muslimanskoj braći i s njima povezanim organizacijama.

Izvještaj je zaključio da je članstvo ili veza sa Bratstvom potencijalni indikator ekstremizma ali nije imao značajnijih posljedica po pokret.⁸ Međutim, njegova eventualna zabrana u SAD usljed lobiranja Ujedinjenih Arapskih Emirata, Saudijske Arabije i Egipta mogla bi imati teške posljedice po mnoge muslimanske organizacije širom svijeta koje se dovode u vezu s tim pokretom makar i ne bile za njega formalno vezane.

Lokalna akademska zajednica ima svoje razloge zašto želi imati uticaj na ono što se dešava u obrazovanju u vezi s bilo kim. Status teologije u nacionalnom obrazovnom sistemu je obično određujući. Što je akademska zajednica sekulariziranija to joj je teže prihvatiti klasične forme islamskog obrazovanja. Tako se na francuskim univerzitetima rijetko ili nikako ne izučavaju Kur'an, Hadis ili historija islama a prema nekim izvještajima potkraj 2016. na tim univerzitetima nije bilo nijednog profesora islamskim studija.⁹ Između teoloških i religijskih studija pomalja se 'akademska teologija' kao treći pristup koji se teologijom bavi kritički a ne apologetski u odnosu na pitanja kao što su smisao, istina i ljepota. No, ni taj pristup ne rješava naglašenu tenziju između konfesionalnih teoloških studija i kritičkog akademskog izučavanja religije. Ta tenzija je prisutna i u slučaju kršćanske teologije a još je naglašenija u slučaju islama. Istraživanja stavova evropskih muslimana pokazuju da ni oni nisu zainteresirani za studiranje islamske

Western Europe, 411-30, p. 419. Hashas et al., "Imams in Western Europe", 33. Yvonne Yazbeck Haddad i Michael J. Balz, "Taming the Imams: European Governments and Islamic Preachers since 9/11" u *Islam and Christian-Muslim Relations* 19: 2 (215-235), 224. U muslimanskim zemljama malo je programa ciljano pripremljenih za obrazovanje imama. Imami se uglavnom regrutuju iz reda svršnika islamskih studija. Izuzetak su zemlje poput Turske i Maroka.

³ Jorgen S. Nielsen, "Preface", u Hashas, de Ruiter i Vinding, ur., *Imams in Western Europe*, 11-15.

⁴ Vidi Hashas et al., "Imams in Western Europe", 23-24.

⁵ Jonathan Laurence, "Islam in Europe: Satellites or a Different Universe?", u Hashas et al., *Imams in Western Europe*, 26.

⁶ Jonathan Laurence, "Managing Transnational Islam: Muslims and the State In Western Europe" u Craig Alexander Parsons i Timothy Michael Smeeding, ur., *Immigration and the transformation of Europe*, Cambridge University Press, 2006, 251-273.

⁷ Lorenzo Vidino, "Erdogan's Long Arm in Europe", *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2019/05/07/>

erdogans-long-arm-in-europe-germany-netherlands-milli-gorus-muslim-brotherhood-turkey-akp/. Posjećeno 9.6.2019.

⁸ "Muslim Brotherhood review: main findings", <https://www.gov.uk/government/publications/muslim-brotherhood-review-main-findings>, pristupljeno 6.6.2019.

⁹ Anne-Bénédicte Hoffner, "Proposals for 'more diversified' training for imams" <https://international.la-croix.com/news/proposals-for-more-diversified-training-for-imams/4860#>, pristupljeno 6.6.2019.

teologije na sekularnim evropskim univerzitetima već za tzv. ne-teološke predmete kao što su nacionalno pravo, jezik i kultura.¹⁰ Situacija se dodatno komplicira kada vlasti i akademska zajednica svjesno izbjegavaju islamskim naukama dati isti status koji imaju kršćanska ili jevrejska teologija pod izgovorom da je to neuporedivo (npr. Austrija), što neodoljivo upućuje na diskriminaciju.

Za obrazovanje imama zainteresirane su i druge vjerske zajednice koje nastoje osigurati da to obrazovanje ne proizvodi vjerski kadar koji će izazivati njihovu poziciju u društvu ili kreirati tenzije u međuvjerskim odnosima. Neke od tih zajednica svoje interese nastoje ostvariti proaktivnim djelovanjem i uključivanjem u profiliranje islamskog obrazovanja (Norveška) dok se druge odlučuju za opstrukcije.

Javne i privatne ustanove poput bolnica, zatvora, vojske, škola i univerziteta također trebaju obučene, profesionalne i sigurnosno provjerene imame koji će muslimanskim korisnicima usluga ovih institucija pružati usluge uporedive sa uslugama drugih vjerskih zajednica. I kada ne bi bilo nikakvih predrasuda, uprave tih institucija bi bile u velikim dilemama oko angažmana islamskih dušebrižnika u vremenu radikalizacije nekih muslimana i naglašene spremnosti desničara da problematiziraju i politiziraju svaku normalizaciju muslimanskog prisustva u evropskom javnom prostoru.

Konačno, lokalne vlasti i političari, mediji i kreatori javnog mnijenja imaju veliki ulog u ovom projektu. Za njih su imami istovremeno i izvor problema i nada za rješenje primarno sigurnosnih zanimanja političara. Nadu evropske političke javnosti sažima parafraza navodne Napoleoneve šale o mjesnom svećeniku: "jedan imam vrijedi dva policajca".¹¹ Taj

interes je intenziviran nakon terorističkih napada u Madridu i ubistva Theo van Gogha 2004., napada u Londonu i francuskih uličnih nereda 2005., danskih karikatura 2006. i uspona ekstremne desnice u Evropi. U suočavanju sa muslimanskim ekstremizmom evropske vlasti su poduzele niz mjera od deportacija 'imam-zagovornika mržnje' preko pojačanog nadzora i infiltracije džamija i muslimanskih zajednica uopće, do promocije i podrške pro-vladinim muslimanskim liderima i organizacijama. Jedna od tih mjera je i podrška ili uspostava programa obuke imama.

Prva je u tom pravcu krenula Francuska jer je prije drugih evropskih zemalja iskusila opasnost ekstremizma u vrijeme alžirske krize sredinom 1990ih. Uz to, Francuska je poput većine drugih kolonijalnih zemalja imala dugu historiju intervenisanja u islamske poslove i nastojanja da usmjeri ulemu u pro-vladinom smjeru. Tada je razlog za takav angažman bio zaključak kolonijalnih vlasti da su vjerski krugovi odgovorni za otpor domicilnog stanovništva kolonijalnim vlastima. (Ta ranija nastojanja su u ulemanskim krugovima i proizvela sumnju u namjere evropskih država kad je islam u pitanju a ponegdje i otvoreni antagonizam kojim su često zasićeni studijski programi koje su završavali imami koji danas dolaze u Evropu).¹²

Nakon dekolonizacije, evropske zemlje se nekoliko decenija uglavnom nisu zanimale vjerskim potrebama muslimana sada imigranata na njihovom tlu. Kada je 1970ih počelo spajanje porodica muslimanskih 'gostujućih' radnika zadovoljavanje njihovih vjerskih potreba najčešće je prepuštano samim muslimanima ili vlastima zemalja odakle su dolazili (Turskoj, Maroku, Alžiru), odnosno međunarodnim organizacijama često finansiranim iz Zaljeva (Rabita

el-alem el-islami i slično). Sa malo-prije spomenutim događajima odnos evropskih vlasti se promijenio. U fokus su došli imami za koje su vlasti htjele biti sigurne da ne potiču i ne glorificiraju terorizam već da promoviraju tzv. umjereni islam.

To je sve pobožne muslimane a posebno imame dovelo u nezgodnu situaciju. Oni se žele distancirati od terorizma ali ne žele postati potpuno ovisni i vezani za vlasti, što je najčešće operativna definicija 'umjerenosti'. Tijesno vezivanje za vlasti koje intenzivno 'nadgledaju' muslimanske zajednice (od džamija do knjižara, halal mesnica, restorana i call centara), nije dobro za kredibilitet vjerskih institucija i lidera. To je posebno teško kada te vlasti, kao npr. u Francuskoj, osobu osumnjčenu za terorizam mogu držati u pritvoru do tri godine bez podizanja optužnice, i koje po hitnom postupku deportuju imame.

U potrazi za brzim rješenjima za svoje sigurnosne probleme vlasti evropskih zemalja su se fokusirale između ostalog na obrazovanje imama. Više se ne smatra da su Turska i druge islamske zemlje, ili islamske obrazovne institucije na tlu Evrope (npr. *Institut European des Sciences Humaines* u Francuskoj) rješenje. Nekim od tih političara (ali i akademskih krugova) ne odgovara nikakvo islamsko obrazovanje koje promovira "islamsku normativnost" ma kako ono, po njihovom priznanju, bilo prilagođeno evropskom kontekstu. Tim institutima zamjereno je, naprimjer, i to što razmjenjuju studente sa Malezijom, Pakistanom i zemljama Zaljeva.¹³

Evropske države su svoju intervenciju u ovoj oblasti najčešće prvo počinjale sa jezičkom, historijskom i kulturnom do-edukacijom imama pod pretpostavkom da su teološko obrazovanje stekli drugdje. Kasnije se prešlo na pokretanje islamskih

¹⁰ Za odličnu diskusija ovih dilema vidi: Goran Larsson, "Studying Islamic Theology at European Universities" u Hashas et al., "Imams in Western Europe", 121-141.

¹¹ Jean-Francois Husson u Francis Messner

I Moussa Abou Ramadan, *L'enseignement universitaire de la theologie musulmane: Perspectives comparatives*, Cerf, Paris, 2018, 154, prema Michele Brignone, "Where European Muslims Are Trained",

Oasis XIV: 28 (Dec. 2018), 135-37.

¹² Haddadi Balz, "Taming the Imams", 217-18.

¹³ Messner i Ramadan, *L'enseignement universitaire de la theologie musulmane*, 320; Haddad i Balz, "Taming the Imams", 225.

studija na javnim univerzitetima, o čemu će biti riječi u nastavku. No i da nisu ušle u prostor teološkog obrazovanja, stručnjaci za ljudska prava postavljaju pitanje građanskih prava muslimana kada vlasti evropskih država vrše nadzor nad islamskim obrazovanjem kako ne čine ni sa jednim drugim vjerskim obrazovanjem. Tako naizgled neutralni zahtjevi za jezičkim kompetencijama mnogo više afektiraju imame nego kršćanske svećenike ili jevrejske vjerske službenike. Da li vlasti zahtijevajući specifično obrazovanje za imame ili postavljajući zahtjev islamskim organizacijama da moraju predstavljati sve muslimanske grupe prelaze crtu neutralnosti i počinju nejednako tretirati muslimanske zajednice? Je li uplitanje države u proces selekcije imama preko procesa izdavanja viza također uplitanje države u poslove muslimanske vjerske zajednice?¹⁴

Možda još važnije je pitanja oko učinka ovih intervencionističkih politika na pojavu 'organskog' evromuslimanskog identiteta. Naime, stavljajući muslimane pod nadzor i stalni pritisak, vlasti dovode evropske muslimane u situaciju da se brane umjesto da se posvete marginalizaciji radikala u vlastitim redovima. Umjesto toga, smatraju neki stručnjaci za integraciju, bilo bi učinkovitije posvetiti se rješavanju problema koji dugoročno opterećuju muslimane kao što su nezaposlenost, loši uvjeti stanovanja, politička i društvena marginalizacija. Nije nikakva tajna da evropski muslimani ne dobivaju potrebne usluge ni od svojih institucija, ni od vlasti.¹⁵ Uz to, ukoliko

prevlada mišljenje da imame kontrolira vlast oni će izgubiti kredibilitet i legitimitet u očima muslimanima, posebno omladine koja se može okrenuti alternativnim vjerskim autoritetima. Taktički uspjeh evropskih država u stavljanju pod kontrolu imama mogao bi dovesti u pitanje strateški cilj prevencije radikalizacije.¹⁶ Velike ambicije i brzina s kojom se one žele ostvariti ne obećavaju veliki uspjeh.

Prema nekima poznavacima islama u Evropi, evropske države ovakvim svojim politikama reaguju na vjerske potrebe muslimana.¹⁷ Drugi (J. Laurence) smatraju da te države s muslimanima rade ono što su ranije radile sa katolicima i jevrejima, tj. žele biti sigurni da njihova krajnja lojalnost pripada državi i sekularnom zakonu te da odvajaju svoj privatni vjerski identitet i obaveze od svog javnog građanskog identiteta. Treći, poput Haddad i Balza, pak, tvrde da državne politike sada nastoje "manipulirati čak i muslimanskim privatnim vjerskim identitetom u interesu nacionalne sigurnosti". Država ne odgovara na vjerske potrebe muslimana već ih njena sigurnosna politika određuje. Oni su naveli niz mjera kojima evropske države pokušavaju od islama napraviti zapadnjačenu, liberalnu religiju kojom se može upravljati a od muslimana načiniti *pokorne* muslimanske Evropljane čija se lojalnost ne razlikuje od one njihovih sugrađana.¹⁸ Tri su glavna sektora u kojima ta nastojanja dolaze do izražaja: 1) formiranje i priznavanje islamskih organizacija, 2) izgradnja džamija i islamskih škola i 3) tretman imama.

Sadržaj imamskog obrazovanja i kompetencije imama

Pitanja sadržaja islamskog obrazovanja i kompetencija koje se stiču kroz njega problematizirana su još u vremenu kad su ga muslimani u potpunosti kontrolirali. Francuski putopisac po Indiji, Francois Bernier (u. 1688) zabilježio je neobičnu scenu u kojoj moćni mogulski sultan Eurangzeb ili Alemgir (u. 1707) prigovara svome učitelju Mulla Salihu što ga nije podučio korisnijim znanjima i umijećima koje bi mu pomogle da bude bolji vladar. Prigovarao mu je zbog neutemeljenog potcjenjivačkog stava prema Evropi i godina provedenih u nepotrebnom učenju arapskog jezika i sterilnih filozofskih rasprava "koje su teške za razumjeti a lahke za zaboraviti". Žalio je što ga dok je bio mlad nije podučavao uzrocima uspona i pada država, uzajamnim obavezama vladara i podanika i slično.¹⁹

Rapidna kolonizacija mogulske Indije potvrdila je opravdanost ove kritike i neadekvatnost predmodernog islamskog obrazovanja. Ovo nije prilika za prikaz evolucije ove kritike i apologije klasičnog islamskog obrazovanja. Dovoljno je kazati da rasprava o naravi, sadržaju i ishodima islamskog obrazovanja još traje. Na Potkontinentu ona ni danas nije daleko odmakla, kako pokazuje Ebrahim Moosa u svojoj knjizi o medresama (*What is a Madrasa?*). Drugdje, kao u Maroku, taj proces je ubrzan nakon 2001. godine. U nekim sredinama tradicionalno islamsko obrazovanje je nasilu ukinuto (Centralna Azija). Ponegdje je taj proces ireverzibilan, dok je na drugim mjestima izazvao otpor i reakciju u formi oživljavanja

¹⁴ Yvonne Yazbeck Haddad i Tyler Golson, "Overhauling Islam: Representation, Construction, and Cooption of 'Moderate Islam' in Western Europe", *Journal of Church and State* 49: 3, 501; Solenne Jouanneau, "The reinvented role of imams in French society" u Hashas et al., *Imams in Western Europe*, 143-60.
¹⁵ Haddad i Balz, "Taming the Imams", 228-9; Haddad i Golson, "Overhauling Islam", 513.
¹⁶ Jouanneau, "The reinvented role of

imams in French society", 160.

¹⁷ Joel S. Fetzer i J. Christopher Soper, "Explaining the Accommodation of Muslim Religious Practices in France, Britain, and Germany", *French Politics* 1:1 (2003), 39-59.

¹⁸ Laurence, "Islam in Europe", 26; Haddad i Balz, "Taming the Imams", 498, 508. Autori navode slučaj četiri džamije u Rotterdamu kojima su roterdamske gradske vlasti 1990ih izdale dozvole za gradnju uz uvjet da služe samo za obavljanje

molitve/namza, tj. da nemaju nikakve društvene funkcije kako ne bi postale 'simboli društvene segregacije'. Prema autorima, uprkos činjenici da crkve i sinagoge rutinski služe kao centri društvenih, političkih aktivnosti i za proved slobodnog vremena, u slučaju džamija smatra se da će dopuštanje istih funkcija u džamiji 'dovesti do podjela'.

¹⁹ Ebrahim Moosa, *What is a Madrasa?*, University of North Carolina Press, 2015, 227-29.

tradicionalnih obrazaca (neo-tradicionalizam). I dok globalna rasprava traje u Evropi se postepeno gradi konsenzus oko poželjnog sadržaja studijskih programa za obrazovanje imama i islamskih teologa. Po tom konsenzusu jedan imam treba da bude upućen, odnosno da savlada: a) osnove klasičnih islamskih nauka (Tefsir, Hadis, Akaid, Fikh) i savremene rasprave u tim disciplinama, b) historiju islama i islamske civilizacije, c) strukovne vještine kao što su učenje Kur'ana, hatabet, savjetovanje, među-religijski dijalog, rješavanje sukoba, i sl., d) minimum pedagoško-psihološko-didaktičko-metodičke discipline i vještina, e) arapski i engleski, odnosno neki drugi veliki evropski jezik radi mogućnosti neposrednog uvida u izvore islama i recentne rasprave o islamu i muslimanima, f) lokalni jezik i komunikacijske vještine, g) te historiju, društveni, politički i pravni sistem i institucije, kulturu i životni stil sredine u kojoj djeluje.²⁰

Za većinu aktera visokog islamskog obrazovanja jedina dilema su omjeri ovih komponenti. Postoje, međutim, tradicionalisti koji smatraju da su reformirani programi degradirali islamsko obrazovanje i da se potrebno vratiti 'autentičnom' islamskom obrazovanju po sistemu halki i idžazetnama. S druge strane vjerski modernisti bi vjerske nerefektivne sadržaje sveli na minimum. Iz iskustva Fakulteta islamskih nauka nadaje se zaključak da su svi ovi sadržaji potrebni i opravdani. Kao glavni problem pomalja se nemogućnost da se svi ovi sadržaji savladaju u tri ili četiri studijske godine. Vrlo je izvjesno da produženje osnovnih imamskih studija u bliskoj budućnosti nije realno

ali da je u perspektivi duži teološki studij neizbježan. Svršenici trogodišnjeg programa će biti kvalifikovani za službu u manje zahtjevnim džematima. Za zahtjevnije džemate i institucije, pozicije glavnih imama i viša zvanja biće potrebno duže teološko obrazovanje. Postoji nekoliko mogućnosti u tom smislu. Jedna je da se arapski (i drugi) jezik i učenje Kur'ana izmjestu u pripremu godinu. Druga mogućnost je da se uvede postdiplomski specijalistički studij klasičnih islamskih tekstova i da ta diploma bude uvjetom za službu na nekim pozicijama. Treća mogućnost je da islamski teološki studij bude sadržajno integriran i traje pet ili šest godina. Kad se to desi moguće da će se postaviti pitanje ko će u Evropi biti spreman da studira tako dugo da bi na kraju radio u nestabilnom džematu za minimalnu i neredovnu platu. Entuzijasta će uvijek biti ali ne nužno i dovoljno da zadovolje potrebe muslimanskih zajednica za profesionalnim imamskim kadrom.

Modeli obrazovanja imama

U evropskom kontekstu obrazovanje imama se često poredi sa obrazovanjem svećenika koje se obično sastoji iz dva dijela: akademskog na univerzitetu i doktrinarno-praktičnog u vlastitoj tradiciji i zajednici. Akademsko obrazovanje se uglavnom stiče na teološkim fakultetima na javnim univerzitetima, dok se doktrinarno obrazovanje i praksa stiču u crkvenim, odnosno vjerskim institucijama nakon završenog dodiplomskog ili magistarskog studija na univerzitetu. Ovaj drugi dio obrazovanja uključuje i stručnu praksu u crkvi / zajednici i traje 1-2

godine. U slučaju obrazovanja katoličkih svećenika u BiH, uporedo sa Katoličkim bogoslovnim fakultetom (kbf.unsa.ba) funkcioniše i Katoličko bogoslovno smjenište (vbs.ba) koje je "odgojni zavod u kojem se odvija zajednički život u svrhu osobne formacije kandidata na ministerijalno svećeništvo u Vrhbosanskoj metropoliji. Glavna svrha *Vrhbosanskog bogoslovnog sjemeništa* jest omogućiti katoličkim mladićima, prvenstveno iz dijeceza Vrhbosanske crkvene pokrajine, koji se osjećaju pozvani na ministerijalno svećeništvo, ljudsku, moralnu i duhovnu izgradnju nužnu za vršenje svećeničke službe".²¹ Po sličnom modelu školuju se imami u Turskoj. Imami pored *ilahijata* moraju završiti poseban program obuke u centru Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi.²²

Imajući na umu ovu prethodnu napomenu, moguće je identificirati šest različitih modela obrazovanja imama u Evropi.²³

1. Državno viševjersko obrazovanje za vjerske službenike

Takav program osmislila je Norveška 2007. godine na Teološkom fakultetu Univerziteta u Oslu. Jednopolgodišnji program pod nazivom "Kako biti vjerski lider u norveškom društvu" zajednički je osmišljen u saradnji sa muslimanima, baptistima, budistima, katolicima i humanistima. Svaka zajednica je dobila kvotu za upis i sama je odabirala polaznike prvog kruga. Uključena su tri modula: 1) vjera, norveški zakoni i međunarodna ljudska prava, 2) moralno i vjersko savjetovanje, i 3) vrijednosti, vjerska pluralnost i međuvjerski dijalog. Dosad je najviše polaznika bilo iz muslimanske zajednice a opća

²⁰ Većina ovih sadržaja zastupljena je i u programima Dar el-hadis el-hasenije u Rabatu reformiranim 2005. Inače, ova institucija sa oko 250 studenata i 30ak nastavnika od 2015. g. zajedno sa Institutom Muhammeda VI za kirae i Institutom za obuku imama u Rabatu čini Univerzitet El-Karevijjin. Za razliku od ostalih univerziteta El-Karevijjin nije pod ingerencijom

Ministarstva obrazovanja već vakufa kao i svo tzv. 'staro' (*atik*) obrazovanje. Savremene islamske studije su na javnim univerzitetima i spadaju u tzv. 'autentično' (*el-esil*) obrazovanje za razliku od 'općeg' u što spadaju ostale discipline. Razgovor sa direktorom Dar el-hadis el-hasenije prof. Ahmedom el-Hamlišijem i akademskim direktorom Abdulhamidom Ušakom,

29.4.2019. u Rabatu. Vidi i <https://www.edhh.org>.

²¹ Članovi 1 i 2 Statuta VBS-a, Sarajevo 2006.

²² <https://istanbulegitim.diyonet.gov.tr/Sayfalar/home.aspx>.

²³ Ovi modeli se dijelom podudaraju sa tipologijom koju su razvili Martikainen i Latvio u "Efforts to establish an imam-training programme in Finland", 421-6.

ocjena programa od strane polaznika je pozitivna. Uključivanjem više zajednica izbjegnuta je stigmatizacija polaznika iz pojedinačnih zajednica i diskriminacija. Najveći nedostatak ovog modela je što on pretpostavlja da će budući imami znanje iz islamskih nauka steći negdje drugdje. Iz bosanske perspektive je značajno da su na ovom programu angažirano i troje Bošnjaka: jedan redovni profesor (Safet Bektović), jedan vanjski suradnik (Faruk Terzić) i jedan istraživač-doktorand (Amina Selimović).²⁴

2. Državno neteološko dopunsko obrazovanje za imame

Švedska vlada je tokom 2008. i 2009. godine razmatrala mogućnost vladinog programa obuke imama. Istraživanje, čiji su autori boravili i na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, zaključilo je da Švedska ne treba podržati nikakav poseban program obuke imama iz nekoliko razloga. Prvo, smatralo se da ustavna odredba o konfesionalnoj neutralnosti švedske države ne dopušta pokretanje vladinog programa za jednu posebnu vjersku zajednicu. Drugo, poseban program za imame bi mogao biti shvaćen kao poruka da su muslimani i islam problem u Švedskoj. Treće, anketirani imami nisu tražili vjersko obrazovanje već edukaciju o tome kako se nositi sa društvenim pitanjima i kako steći jezičke i komunikacijske kompetencije. Konačno, bilo je prilično jasno da bi se muslimani teško mogli dogovoriti o jedinstvenom programu za sve muslimanske skupine.²⁵

Umjesto pokretanja posebnog programa za obuku imama, imami mogu steći jezičke kompetencije kroz postojeće imigrantske obrazovne programe. Istovremeno, više narodne škole u Sjoviku i Kisti²⁶ nude

dopunsko obrazovanje za imame a Kista od 2016. i jednogodišnji program islamske teologije i vodstva. Prilike za dopunsko obrazovanje imama postoje i u obrazovnoj asocijaciji Ibn Rušd (www.ibnrushd.se). Konačno, Švedska vladina komisija za podršku vjerskim zajednicama nudi multi-religijske leaderske kurseve iz društvenih studija, historije vjerskih zajednica u Švedskoj, porodičnog prava i omladinskih studija.²⁷ Uz sve to, prema istraživanju Gorana Larssona, ni švedski imami ne zagovaraju zaseban vladin program za obrazovanje imama. Ukoliko bi se odlučili za obrazovanje u zajednici Larsson preporučuje da ga se organizira po uzoru na obrazovanje svećenika u slobodnim crkvama.²⁸ Ta preporuka međutim nije izvodiva zbog ograničenih resursa i malobrojnosti muslimanskih zajednica u evropskim zemljama.

U posljednje vrijeme Uppsala univerzitet ipak radi na uspostavi programa islamskih studija. Većinu nastavnog osoblja čine muslimani od kojih je jedan Bošnjak (Emin Poljarević). U Belgiji je Katolički univerzitet u Luvenu od 2007-2015. nudio sličan program kontinuirane obuke imama.

3. Državno sponzorirano strukovno i teološko obrazovanje imama

Ovaj model je s određenim varijacijama prisutan u Nizozemskoj, Njemačkoj i Rusiji a u razvoju je u Austriji. Oko 5% stanovnika Nizozemske su muslimani. To je navelo nizozemske vlasti da pokušaju u zemlji organizirati obuku imama koji će biti most između svojih zajednica i nizozemskog društva. Tokom 2006. godine na Inholland univerzitetu pokrenut je program obuke imama i islamskih duhovnih radnika kao

zajednički napor tri strane: 1) Inholland univerziteta primijenjenih nauka (www.inholland.nl), 2) nekoliko krovnih muslimanskih organizacija (Milli Goru,š, Nizozemska islamska federacija, Unija marokanskih muslimanskih organizacija, Fondacija islamskog centra, Svjetska islamska misija), i 3) Ministarstva obrazovanja, kulture i nauke. Program je pored islamskih nauka nudio obuku u društvenim studijama i strukovnim vještinama komuniciranja, savjetovanja i slično. Studenti su mogli birati između tri specijalizacije: imam, islamski dušebrižnik i islamski vjeroučitelj.

Program se suočio sa nizom pitanja vezanih za legitimnost, obuku imama u sekularnom društvu i raznolikost holandskog društva. Najozbiljniji izazov je bio kako kombinirati klasične islamske nauke sa akademskim studijama. Inicijalno je prihvaćen model kršćanskih teoloških studija ali je brzo doveden u pitanje i od muslimanskih studenata i od profesora kao neadekvatan. Mnogi muslimanski studenti su se upisivali u nadi da će steći autentično islamsko obrazovanje u svojoj tradiciji. Kad su shvatili da Inholland univerzitet to ne nudi, ispisali su se. Dodatno je zaključeno da 3-4 godine nisu dovoljne za sve što je planirano. Bilo je i problema prilikom upošljavanja. Za džamije su svršeni ovog programa bili 'orijentalisti' a za redovne institucije holandskog društva preusko islamski obrazovani.²⁹ Kada su mladi muslimani iz evropskih zemalja počeli odlaziti u Irak i Siriju da se priključe tzv. Islamskoj državi, univerzitetsko vodstvo se pobjalo da neki od studenata na programu također ne završi u Iraku ili Siriji, što bi izazvalo lavinu napada na univerzitet od holandskih

²⁴ <https://www.tf.uio.no/english/people/aca/?vrtx=tags&ctag=Islam&resource-type=person&sorting=resource%3Aurnname%3Aasc&sorting=resource%3AfirstName%3Aasc>. Pristupljeno 8.6.2019.

²⁵ Goran Larsson, "Studying Islamic Theology at European Universities" u M. Hashas, J. J. de Ruiter i N. V. Vinding,

ur., *Imams in Western Europe*, 121-141.

²⁶ www.sjovik.eu; <http://kistafolkhogskola.se>.

²⁷ Martikainen i Latvio, "Efforts to establish an imam-training programme in Finland", 422-3.

²⁸ Larsson, "Studying Islamic Theology at European Universities", 121-141

²⁹ Martikainen i Latvio, "Efforts to establish an imam-training programme in Finland", 424.

³⁰ Raşit Bal, "Teaching Islamic Theology in Context" u Z. Şeyma Altın, ur., *Yüksek Din Öğretimi*, İstanbul, Dem Yayınları Ensar Neşriyat, 2018, 41-56.

desničara.³⁰ Suočeni sa svim ovim problemima, univerzitet je odlučio da nakon 2013. godine ne upisuje nove studente. Neki su zaključili da je ovaj pokušaj opomena da obuku imama u Evropi ne treba organizirati po modelu kršćanske teologije.³¹

Njemački centri islamske teologije u Osnabriku, Tibingenu, Minsteru, Frankfurtu i Nirnbergu / Erlangenu otvoreni su nakon 2011. godine na inicijativu njemačkog Ministarstva obrazovanja kao specijalni projekti s obzirom da islam nema javni korporacijski status u Njemačkoj pa islamska teologija ne može biti podučavana na javnim njemačkim univerzitetima poput kršćanske i jevrejske teologije. Ovi centri su uglavnom prošli prvu evaluaciju i dobili nastavak vladine podrške.³² O njihovom učinku još je rano cijeniti ali je izvjesno da neki od njih imaju potencijal da uspiju u dijelu akademskog teološkog obrazovanja. Međutim, oni ne mogu dati odgovor na pitanje teološkog obrazovanja u vlastitoj tradiciji koju muslimanska zajednica u Njemačkoj još ne uspijeva riješiti. Osnovni razlog za to je nepostojanje jedinstvene islamske zajednice u Njemačkoj. To otežava i organizaciju studija na spomenutim centrima jer bi oni po njemačkim zakonima trebali saradivati sa muslimanskom zajednicom u profiliranju studijskih programa i angažiranju nastavnog osoblja. U tu svrhu pri nekim centrima su formirana *ad hoc* savjetodavna tijela sastavljena od muslimanskih predstavnika. No, s obzirom na način njihovog formiranja uvijek je moguće postaviti pitanje njihove legitimnosti ili reprezentativnosti. Najmanje jedan od ovih centara (Frankfurt) odlučio je potpuno izbjeći ovu obavezu opredjeljujući se za format islamskih studija umjesto islamske teologije. Ovdje nije moguće obraditi sve aspekte ove

dinamike. Zabilježiti ćemo samo da bosanski muslimani preko članstva u savjetodavnim tijelima ovih centara, programe razmijene i saradnje ili kao akademsko osoblje (Osnabrik, Frankfurt, Minster) daju svoj doprinos razvoju ovih programa.

Teorijski, ovo je model po kome bi trebale biti organizirane i islamske teološke studije na Univerzitetu u Beču. Prednost Austrije je što tamo postoji Islamska zajednica Austrije koja bi mogla biti partner Univerzitetu u izboru osoblja i odobravanju programa. Međutim, uprava Univerziteta ne prihvata Islamsku zajednicu kao vjersku zajednicu sa istim pravima koje imaju crkve i jevrejska zajednica čime se dovodi u pitanje funkcioniranje ovog modela.

4. Privatno obrazovanje imama u islamskim institucijama akreditiranim od strane nekog univerziteta

Kako su mnogi britanski muslimani porijeklom sa Indo-pakistanskog potkontinenta, u Ujedinjenom Kraljevstvu postoji oko trideset medresa (*dar el-ulum*) organiziranih po uzoru na podkontinentalne medrese koje naučavaju tradicionalni kurikulum (*ders nizami*).³³ Takvo školovanje rijetko otvara vrata redovnih univerziteta njegovim svršenicima. Uz to, opće je mišljenje da studenti ovih škola u njima ne stječu sva potrebna znanja o britanskom društvenom kontekstu a ni praktična umijeća kao što su duhovna skrb, savjetovanje i slično. Da bi prevladali taj nedostatak *dar el-ulum* škole pokušavaju dobiti akreditaciju preko nekog od britanskih univerziteta. U tome im pomaže i dopunsko školovanje koje organizira Cambridge Muslim College.³⁴ Takva partnerstva su postala mnogo teža za uspostaviti i održati nakon terorističkih napada u Londonu 2005. godine.

5. Privatno obrazovanje imama bez akreditacije

Obrazovanje imama 'u zajednici za zajednicu' je model koji je prisutan u Bugarskoj, Kosovu, Makedoniji, dijelom Ruskoj Federaciji, itd. Do uključivanja FIN-a u Univerzitet u Sarajevu ista situacija je bila i u BiH. Svršenici takvih programa često ne mogu nastaviti školovanje izvan sistema svoje zajednice bez završetka nekog drugog programa. Na Ruskom islamskom institutu / univerzitetu u Kazanu, naprimjer, studenti paralelno pohađaju dva programa. Jedan je priznat u zajednici a drugi u sekularnom obrazovnom okruženju. Ovakvo obrazovanje nerijetko odražava političku, mezhebsku ili neku drugu orijentaciju grupe koja stoji iza njega i kao takvo nije prihvatljivo ostalim muslimanima. Neadekvatnim ga često smatraju i obrazovne vlasti u zapadno-evropskim zemljama.

6. Obrazovanje imama u saradnji između muslimanske zajednice i javnih univerziteta

Obrazovanje imama u saradnji između muslimanske zajednice i javnih univerziteta je najkompletniji odgovor na izazove obrazovanja imama u Evropi. Koliko nam je poznato jedino mjesto gdje ovaj model funkcionira bez većih problema je Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu i to od 2004. godine. Te godine potpisan je ugovor o priključenju Fakulteta Univerzitetu u Sarajevu u svojstvu pridružene članice. Taj je status 2013. unaprijeđen u punopravno članstvo.³⁵ Suština aranžmana je da konačnu riječ o sadržaju vjerskih predmeta, zapošljavanju i promociji akademskog osoblja za vjerske predmete ima Fakultet, odnosno Islamska zajednica. Univerzitetska pravila, pak,

³¹ Martikainen i Latvio, "Efforts to establish an imam-training programme in Finland", 424.

³² Njemačke obrazovne vlasti su odlučile otvoriti još dva ovakva centra na Slobodnom univerzitetu u Berlinu i

na univerzitetu u Padebornu.

³³ Prema Ebrahimu Moosi, u tim školama više je potencijalnih imama nego li studenata u kršćanskim sjemeništimu u Ujedinjenom Kraljevstvu. Moosa, *What is a Madrasa?*, 213.

³⁴ Prema britanskom iskustvu, mnogo jednostavnije je organizirati obuku za islamske dušebrižnike u javnim institucijama.

³⁵ Čl. 158. Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo (*Službene novine Kantona Sarajevo*, br. 42, 31.10.2013).

važe kada su u pitanju akademski standardi za napredovanje, organizacija studija, prava studenata, pedagoški standardi i slično.

Danas nastavni programi za islamsku teologiju i imame, čiji svršenici često rade ili postaju imami, imaju sve sadržaje koje smo spomenuli ranije u ovom tekstu. Od studijske 2019/2020. godine po prvi put i imamsko-muallimska praksa, kao i metodička praksa biće adekvatno vrednovane kroz ECTS bodove. Takvo stanje je rezultat višedecenijskog razvoja, sazrijevanja i učenja. Tako, naprimjer, u prvih petnaest godina postojanja Fakulteta na njemu se nikako nisu izučavali pedagoško-psihološki predmeti iako se od njegovih svršenika očekivalo da rade s mladima.³⁶ U idealnim okolnostima bilo bi poželjno formirati specijalizirane studije po pojedinim oblastima (Tefsir, Fikh i slično). U ovom trenutku, a najvjerojatnije ni u skoroj budućnosti broj studenata ne opravdava takvu diferencijaciju jer bi studijske grupe bile premale, odnosno njihovo školovanje preskupo. Zapravo, ni postojeće nastavne potrebe nisu adekvatno pokrivene akademskim osobljem jer na pet oblasti nedostaje po jedan nastavnik.

Kako ništa ljudsko nije savršeno to nije slučaj ni sa ovim modelom. Ključne slabosti proizlaze iz centralizacije odlučivanja u Islamskoj zajednici i nerazumijevanja (ili nevažavanja) načela akademske slobode i autonomije od strane organa Islamske zajednice. Ilustracije radi, skoro sva imenovanja i odluke vezane za nastavne planove i programe (i svakako finansije) pored redovnih procedura na Univerzitetu moraju dobiti saglasnosti Upravnog odbora, Rijaset, Vijeća muftija i reisu-l-uleme. Pri tome skoro nijedna odluka Upravnog odbora nije konačna. Također se ne znaju ni osnovi za davanje i uskraćivanje

saglasnosti te eventualne razlike između saglasnosti ovih organa. Tako se 2019. godine po prvi puta desilo da Rijaset uskrati saglasnost nastavniku koji je prošao proceduru izbora na Vijeću Fakulteta i Senatu Univerziteta. U trenutku kad je ovaj rad završavan žalbena procedura pred Ustavnim sudom IZ nije bila okončana.

Strateško upravljanje, nadzor i kontrola budžeta se ne smatraju dovoljnim. To je rezultiralo ustavnim rješenjima (čl. 57) i propisima koji ničim ne prepoznaju posebnost visokog obrazovanja u odnosu na bilo koju drugu ustanovu Rijaset. Rijaset, Vijeće muftija i reisu-ulema pored odluka o upisnim kvota, budžetu, imenovanju dekana i sličnom, daju saglasnost i na nastavne planove i programe te na izbore nastavnog osoblje. Činjenica da FIN za razliku od drugih institucija ima stručno tijelo (vijeće) čije članstvo zahtijeva striktnu uvjete nije se odrazilo na status Fakulteta. Analogija u javnom školstvu bi bila kada bi osnovno, srednje i visoko obrazovanje bili regulirani istim propisima. Pri tome niko ne dovodi u pitanje nadležnost Rijaset za finansijska pitanja. Problem je u uplitanju administracije u akademska pitanja što je i za društvo poput bosanskog anahronizam. Naime, nezamislivo je da se ministarstvo obrazovanja bavi stručnim aspektima izbora nastavnika u zvanja ili upisom studenata. Takva praksa je u direktnoj koliziji sa zahtjevom za produkcijom kvalitetnog kadra. Općenito je prihvaćena ideja da reisu-l-ulema izdaje mureselu profesorima vjerskih predmeta, iako ni to nije tradicionalna islamska već crkvena praksa.³⁷ Ovakva rješenja dodatno birokratiziraju i centraliziraju sve procese na Fakultetu i uz to stvaranju pravnu nesigurnost.

Drugi nedostatak ovog modela smo ranije kratko spomenuli a tiče

se nemogućnosti da se sve željeno postigne i savlada u tri ili četiri godine. Mnogo važniji neispunjen zadatak je istinsko sadržajno integriranje moderne nauke, društvenih i humanističkih znanja skupa sa tradicionalnim islamskim naukama u jedan koherentni kurikulum. To je misija u kojoj po svemu sudeći još u cijelosti nije uspjela nijedna islamska obrazovna institucija.³⁸ Dok se to ne desi studentima ostaje da paralelno slušaju i sami integriraju sadržaje koji proističu iz dvije različite epistemologije ili paradigme, one klasične islamske i one sekularne. To može da bude intelektualno poticajno ukoliko ne bude dominantno zbunjujuće i ne ishodi nesigurnost kod svršenika Fakulteta.

Ovo iskustvo je međunarodno zanimljivo ali nedovoljno poznato.³⁹ Jedan pokušaj internacionalizacije ovog bosanskog modela u formi mastera islamskih studija na engleskom jeziku je još u eksperimentalnoj fazi. O tom se projektu prvi put počelo razmišljati oko 2005. dok je dekan Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu bio prof. Enes Karić a na poticaj brojnih stranih partnera. Međutim, zbog određenih rezervi kod nekih nastavnika, taj je program odlagan sve do 2018. god. kada je konačno pokrenut. Program je odobren kao komercijalni, što je značilo da studenti sami trebaju platiti školarinu (6.450 KM za godinu dana) uz snošenje troškova života (između 6.500-10.000 KM godišnje). Rijaset se obavezao da će pokriti troškove školarine, što je dijelom i učinio. Pet stipendija godišnje je osigurao Međunarodni institut za islamsku misao po sporazumu sa Univerzitetom u Sarajevu. Iako se u promociju programa krenulo relativno kasno na konkurs se javilo 15 studenata: petoro Bosanaca, dvoje Amerikanaca, dvoje Tunizana, dvoje Jordanaca, jedan Austrijanac, jedan

³⁶ "Razvoj nastavnih programa na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu", *Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu 1977-2017*, Sarajevo: FIN

i El-Kalem, 2017, 61-89.

³⁷ George Makdisi. Magisterium i akademska sloboda u klasičnom islamu i srednjovjekovnom kršćanstvu. *Novi Muallim*,

God. 3, br. 10 (2002), str. 82-90.

³⁸ Moosa, *What is a Madrasa?*, 56, 251.

³⁹ Hashas et al., "Imams in Western Europe", 34.

Albanac, jedan Bangladešanin i jedan Afganistanac. Zbog problema sa stipendijama, vizama i odustajanja iz privatnih razloga na program je na kraju primljeno 12 studenata. Program su izvodili profesori FIN-a uz gostovanje profesora Fikreta Karčića sa Pravnog fakulteta i tri predavača iz inostranstva.

Nakon samo jedne godine izvođenja ovog programa rano je konačne ocjene ali se neki preliminarni zaključci već sad mogu donijeti. Prvo, ispostavilo se da su procedure za dobijanje viza odveć komplikovane, uzimaju mnogo vremena i zahtijevaju velike troškove posebno tamo gdje nema bh. ambasade, a to je slučaj u mnogim azijskim i afričkim zemljama. Tako je jedna studentica iz Tunisa morala otići u Istanbul da aplicira za vizu i tamo boraviti neodređen broj sedmica ili se vratiti u Tunis pa ponovo doći nakon što bude obaviještena o izdavanju vize. Drugo, potvrdilo se da fakultet ima kadrovski potencijal za ovakav program ali da nema zamjenu u slučaju bolesti ili putovanja nastavnika. Treće, iako bh. muslimani o sebi misle da su otvoreni i tolerantni, u slučaju najmanje dva strana studenta se ispostavilo da nisu dovoljno kulturno osjetljivi za druge. Jedan od ta dva studenta je na kraju odlučio da napusti program. Konačno, administrativni kapaciteti u institucijama izvan Fakulteta su se pokazali kao nedostatni, bilo da je riječ o procesuiranju viza, komuniciranju sa potencijalnim sponzorima ili promociji programa na društvenim mrežama. Po svemu sudeći ovo posljednje je i glavni razlog zašto je program ostao nevidljiv na akademskom tržištu pred upis u studijsku 2019/2020. godinu.

Zaključak

Kao i svugdje u svijetu, imam u Evropi se još uvijek bori za svoje mjesto među institucijama moderne

sekularne države.⁴⁰ Očekivanja su velika i često kontradiktorna, a podrška ograničena. Imame se istovremeno doživljava i kao izvor problema i kao nadu u rješenje brojnih izazova kao što su očuvanje islamskog identiteta i prevencija radikalizacije. S obzirom na to razumljivo je zanimanje za obrazovanje ove profesionalne skupine. No, kako su različita očekivanja od imama tako su teško pomirljiva očekivanja od obrazovanja za imame. Tim programima obično nedostaje kredibilitet i legitimitet očima muslimanskih zajednica i/ili vlasti. Tome, iz perspektive samih studenata, treba dodati manjak prilika za profesionalno upošljavanje. Većina svršenika Evropskog instituta za humanističke nauke (Francuska) ili Islamskog univerziteta u Rotterdamu kao i specijalnih programa na turskim univerzitetima se ne zaposle kao imami već kao kulturni ili trgovački posrednici između evropskih i muslimanskih društava.⁴¹

U takvoj konstelaciji odnosa upitna je održivost takvih programa. Mnoge evropske zemlje ne žele uvoziti imame, same ne žele ili ne mogu investirati u islamsko obrazovanje kod kuće a ne dopuštaju da to čini iko izvana. Kako lokalni muslimani za to sami još nemaju snage bez saradnje svih strana, obrazovanje imama postaje nemoguća misija. (Da ne govorimo da je takav pristup suprotan deklariranim strategijama obrazovanja lokalnih imama.)⁴² U mnogim studijama se zato naglašava važnost tijesne saradnje svih zainteresiranih strana za izgradnju sistema obrazovanja imama koji će svima omogućiti postizanje željenih ciljeva. Muslimanskim zajednicama i organizacijama nedostaju sredstva, lokalnim evropskim vlastima i institucijama islamski legitimitet, muslimanskim državama i obrazovnim institucijama pristup 'vjerskom tržištu' evropskih zemalja, a lokalnoj akademskoj zajednici

ljudski resursi u oblasti islamskih nauka. Za uspjeh će biti potrebni svestrana saradnja i kompromis. Na konačni rezultat će najviše utjecati onaj ko bude najviše zainteresiran ali i opća društvena klima. Atmosfera nesigurnosti i islamofobije pogoduju intruzivnim diskriminatorskim javnim politikama. U okolnostima straha evropska, pa i muslimanska javnost, će biti spremni na kršenja prava na slobodu vjere muslimana i njihov nejednak tretman u mnogo većoj mjeri nego u normalnim okolnostima mira i sigurnosti.

U najboljem scenariju, evropske države će pokazati više povjerenja u svoje muslimanske građane i rezidente ili izgubiti sadašnji interes za islamska pitanja, a muslimanske zajednice će povratiti svoju autonomiju u odnosu na lokalne vlasti i međunarodne muslimanske subjekte. Evropski islam bi se u to slučaju razvijao kao organska verzija islama prilagođena evropskom kontekstu. Historijske paralele su privlačne ali i varljive. No, ako bosansko iskustvo može poslužiti kao jedan od mogućih scenarija onda nije sve tako crno. Prisjetimo se, glavni protagonist osnivanja moderne Islamske zajednice i visokog islamskog obrazovanja u BiH bile su austrougarske vlasti koje su nastupale primarno u svom državnom interesu. Intervencionistički odnos prema Islamskoj zajednici i njenim obrazovnim institucijama zadržale su i Kraljevina Jugoslavija i ona socijalistička da bi na kraju muslimani dobili priliku da manje-više neovisno odlučuju o formama i orijentaciji svoje zajednice i svojih vjerskih obrazovnih institucija. Dok se ne ukaže takva prilika, evropski muslimani će morati, oslanjajući se jedni na druge i učeći jedni od drugih, postizati maksimum u datim okolnostima i stvarati pretpostavke za neovisnije postojanje. U tom smislu iskustvo balkanskih muslimana je dragocjeno.

⁴⁰ Hashas et al., "Imams in Western Europe", 19-20.

⁴¹ Haddad i Balz, "Taming the Imams", 224, 227.

⁴² Haddad i Balz, "Taming the Imams", 225.

Literatura

- Bal, R. (2018). Teaching Islamic Theology in Context. U: Z. Şeyma Altın, ur. *Yüksek Din Öğretimi*, İstanbul: Dem Yayınları Ensar Neşriyat, 41-56.
- Brignone, Michele. "Where European Muslims Are Trained", *Oasis*, XIV, 28, 135-37.
- Fetzer, Joel S. i Soper, J. Christopher (2003). "Explaining the Accommodation of Muslim Religious Practices in France, Britain, and Germany", *French Politics*, 1, 1, 39-59.
- Galguera, Juana Fereirro (2001). Islam and State in the EU: Church-State Relationships, Reality of Islam, and Imam Training Centres. Frankfurt: Peter Lang Verlag.
- Haddad, Yvonne Yazbeck i Balz, Michael J. (2008). "Taming the Imams: European Governments and Islamic Preachers since 9/11", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 19, 2, 215-235.
- Hashas, Mohammed, de Ruiter, Jan Jaap i Vinding, Niels V., ur. (2018). *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Hashas, M. et al., (2018). *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 21-23.
- Hoffner, A. B. Proposals for 'more diversified' training for imams, [citirano: 2019-06-06]. Dostupno na: <https://international.la-croix.com/news/proposals-for-more-diversified-training-for-imams/4860#>
- Jouanneau, S. (2018). The reinvented role of imams in French society. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 143-60.
- Larsson, G. (2018). Studying Islamic Theology at European Universities. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 121-141.
- Laurence J. (2006). Managing Transnational Islam: Muslims and the State In Western Europe. U: C. A. Parsons i T. M. Smeeding, ur., *Immigration and the transformation of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 251-273.
- Laurence J. (2018). Islam in Europe: Satellites or a Different Universe?. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 26.
- Lorenzo, V. Erdogan's Long Arm in Europe, [citirano: 2019-06-09]. Dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2019/05/07/erdogans-long-arm-in-europe-germany-netherlands-muslim-brotherhood-turkey-akp/>
- Makdisi, George (2002). "Magisterium i akademska sloboda u klasičnom islamu i srednjovjekovnom kršćanstvu", *Novi Muallim*, III, 10, 82-90.
- Martikainen, T. i Latvio, R. (2018). Efforts to establish an imam-training programme in Finland. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 411-430.
- Messner, Francis i Ramadan, Moussa Abou M. A. (2018). L'enseignement universitaire de la theologie musulmane: Perspectives comparatives. Paris: Cerf.ž
- Moosa, Ebrahim (2015). What is a Madrasa?. North Carolina: University of North Carolina Press
- Muslim Brotherhood review: main findings, [citirano: 2019-06-06]. Dostupno na: <https://www.gov.uk/government/publications/muslim-brotherhood-review-main-findings>
- Nielsen, J.S. (2018). Preface. U: M. Hashas, J.J. de Ruiter i N. V. Vinding, ur. *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 11-15.
- Yvonne Yazbeck Haddad i Tyler Golson (2007), "Overhauling Islam: Representation, Construction, and Cooption of 'Moderate Islam' in Western Europe", *Journal of Church and State*, 49, 3, 501.

الموجز

تعليم الأئمة ورجال الدين الإسلاميين في أوروبا

أحمد عليباشيتش

يقدم هذا البحث عرضاً وتحليلاً لعدة مواضيع تتعلق بتعليم الأئمة في أوروبا، مثل دور الأئمة في المجتمعات الأوروبية وما الذي يُرجى منهم، وأنماط تعليمهم المختلفة، والأطراف المهتمة، ودور السلطات المسلمة وغير المسلمة والتجمعات الإسلامية في تلك العملية. كما يعالج البحث بعض جوانب تعليم الأئمة ورجال الدين الإسلاميين في كلية الدراسات الإسلامية بجامعة سرايفو. ولا يتناول هذا البحث تعليم مدرّسي التربية الإسلامية الذين توجد لهم برامج دراسية خاصة. الكلمات الرئيسية: تعليم الأئمة، التعليم الديني الإسلامي، العلاقة بين الدول الأوروبية والمؤسسات الدينية الإسلامية، كلية الدراسات الإسلامية بجامعة سرايفو.

Summary

EDUCATION FOR IMAMS AND ISLAMIC THEOLOGIANS IN EUROPE

Ahmet Alibašić

This text offers review and analysis of a number of issues regarding the education for imams in Europe, such as the role of imam in European societies, expectations of this society regarding the role of imam, various models of education for imams, interested parties and the roles of (non) Muslim governments, Muslim communities in that process. Along with this the text also deals with some aspects of education for imams and Islamic theologians at the Faculty of Islamic Studies at Sarajevo University. The article does not discuss education of Islamic religious studies teachers since it is often a distinct teaching program.

Key words: education for imams, Islamic theological education, relation between European states and Muslim communities, Faculty of Islamic Studies at Sarajevo University